

สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา), รศ. ดร.*

ความนำ :

พระพุทธศาสนากับการสะท้อนคุณค่าสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา

พระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่การถือกำเนิดของศาสนาผู้ก่อตั้ง นั่นคือ เจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาลใต้ต้นสาละ ดอกบานสะพรั่ง ณ สวนลุมพินีวัน ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาพร้อมด้วยราชบริพาร เสด็จไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทรงพาพระราชโอรสไปด้วย ให้พระราชโอรสประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว่า พระราชโอรสทรงนั่งสมาธิกำหนดลมหายใจเข้าออก บรรลุปฐมฌาน เจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จจากพระราชวังไปทรงถือเพศเป็นนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาณี เสด็จจาริกไปศึกษา ณ สำนักของอาหารดาบสกับอุทกดาบส ซึ่งตั้งอยู่ในท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร ต่อจากนั้น เสด็จไปทรงปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียร ณ อุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อตรัสรู้แล้ว เสด็จไปแสดงธรรมโปรด ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา ๔๕ พรรษาแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้นต้นสาละคู่ ในป่าไม้สาละอันเป็นอุทยานของพวกมัลลกะชัตริย์

การที่พระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาอย่างนี้ คงไม่ใช่เรื่องบังเอิญ และไม่ใช่เรื่องที่ไม่มีความสำคัญเสียทีเดียว แต่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นด้วยความตั้งใจและมีนัยสำคัญ สถานที่ที่สมบุรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยเฉพาะต้นไม้ใบหญ้า แม่น้ำลำธาร เสียงวิหคณกกา จิ้งจัน เรไร ดอกไม้นานาพรรณ ถือเป็นปฏิรูปเทศ (ถิ่นที่เหมาะสม) เพราะมีอากาศบริสุทธิ์ ช่วยดูดซับสิ่งมีพิษ ออกจากร่างกายมนุษย์ เมื่อเกิดการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมมีส่วนก่อเกิดให้เกิดความสบายใจ เกิดความร่มเย็นในจิตใจ ข้อนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจทางวิทยาศาสตร์ พระพุทธองค์ก่อนที่จะได้มาตรัสรู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญบารมี (ทำความดี) มาถึง ๕๔๗ ชาติ นับตั้งแต่ตอนที่เกิดเป็นมาณพ ชื่อสุเมธมาจนถึงทรงถือกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ใช้เวลาไป ๔ อสงไขยแสนกัป ย่อมทรงรู้ดีว่า สถานที่เช่นใดเหมาะแก่การที่จะไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วย สถานที่เช่นใดเหมาะแก่การที่จะบำเพ็ญธรรมทำความดีเพื่อความองงามด้านจิตใจ เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธองค์จึงเกิดขึ้นเฉพาะในสถานที่ที่มีความสมบุรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา ดังกล่าวมา

* ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความสำคัญของสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาที่เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พอยกตัวอย่างให้เห็นได้หลายกรณี **สภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาบางกรณีเป็นแหล่งของทรัพย์สินและสัตว์อันทรงคุณค่า** เช่น เรื่องที่รุกขเทวดาโพธิสัตว์ถามพราหมณ์ผู้กวาดโคนต้นไม้เป็นประจำว่า "พราหมณ์ ท่านก็รู้อยู่ว่า ไม่ไปต้นนี้ไม่มีจิตใจ ไม่ได้ยินเสียง และไม่มีความรู้สึก เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ลืม เพียรพยายาม ถวายอยู่เป็นนิตย์ถึงการนอนเป็นสุข"

พราหมณ์ตอบว่า "ต้นไม้ใหญ่ปรากฏได้ในที่ไกล ตั้งอยู่ในภูมิภาคที่ราบเรียบ เป็นที่สถิตของ เทพยดา เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงนอบน้อมไม่ไปต้นนี้ และเทพยดาผู้สถิตอยู่ในไม้ไผ่ต้นนี้ เพราะเหตุ แห่งทรัพย์" และก็เป็นเช่นนั้นจริง เพราะรุกขเทวดาโพธิสัตว์กล่าวตอบตอนหนึ่งว่า "ไม่เลียบต้นใดขึ้นอยู่ เบื้องหน้าต้นมะพลับ เขาล้อมรั้วไว้แล้ว เป็นที่บูชากันมาก่อน เป็นต้นไม้ใหญ่ ชุมทรัพย์ฝังไว้ที่โคนต้นไม้ เลียบนั้น ไม่มีเจ้าของมีอยู่ ท่านจงไปขุดเอาชมทรัพย์นั้นเถิด"¹ ตัวอย่างนี้แม้จะมีลักษณะเป็นเทพนิยาย ซึ่งขาดหลักฐานเชิงประจักษ์รองรับก็จริง แต่ก็เป็นเรื่องที่เป็นไปได้

อีกเรื่องหนึ่ง นายพราณชื่อโสณุตตระ ประสงค์จะรู้ว่า พญาช้างเผือกอาศัยอยู่ที่ไหน จะพบได้อย่างไร พระราชาเทวีตรัสบอกว่า "ณ สถานที่ที่พญาช้างอาศัยอยู่นั้นและมีสระโบกขรณีอยู่ไม่ไกล นารินทร์รมย์ มีทำนน้ำสวยงาม ทั้งมีน้ำมาก มีดอกปทุมบานสะพรั่ง มีหมู่ภุมรคลุกเคล้าเกสรอยู่เป็นอาจิน พญาช้างนั้น ลงอาบน้ำในสระโบกขรณีนี้อะหละ" นายพราณโสณุตตระได้ฟังพระเสาวนีย์ดังนั้นก็รีบไปยังเทือกเขาใหญ่ ทั้ง ๗ ขึ้นสู่ยอดเขาชื่อสุวรรณปัสสคีรี มองลงไปเห็นพญาช้างเผือกประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีงามอนาม ณ ที่ไม่ไกลกันนัก มีสระโบกขรณี นารินทร์รมย์ มีทำนน้ำสวยงาม ทั้งมีน้ำมาก มีดอกปทุมบานสะพรั่ง มีหมู่ภุมรคลุกเคล้าเกสรอยู่เป็นอาจิน ซึ่งเป็นสถานที่ที่พญาช้างนั้นลงอาบน้ำ²

สภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาบางกรณีเป็นแหล่งของยารักษาโรค เช่น สมัยหนึ่ง ขณะที่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ภิกษุจำนวนมากเป็นไข้ไม่สบาย ต้องการรากไม้ ที่เป็นยา พระพุทธองค์รับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิต ข่า ผัก หัวหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นมีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคน แล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ" นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงอนุญาตยาจากธรรมชาติอีกหลายชนิด เช่น น้ำฝาดมีน้ำฝาดสะเดา เป็นต้น ใบไม้มีใบสะเดา เป็นต้น ผลไม้มีสมอไทย เป็นต้น³

สมัยหนึ่ง ชิวโกมารักจเดินทางไปเรียนวิชาแพทย์ที่ตักกสิลา เรียนอยู่ ๗ ปี ทรงจำเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ได้ทั้งหมด แต่เรียนไม่จบสักที จึงเข้าไปหาอาจารย์ ถามว่า "ท่านอาจารย์ ผมเรียนศิลปวิทยาได้มาก

¹ พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๕-๒๘/๑๖๑-๑๖๒.

² พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๐-๑๑๒, ๑๑๖-๑๑๗/๕๕๖-๕๕๘.

³ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖-๔๗.

เรียนได้เร็ว ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน และเรียนมาถึง ๗ ปีแล้วก็ไม่จบศิลปวิทยานี้ เมื่อไรจึงจะจบศิลปวิทยานี้ ลักที่เล่าขอรับ" อาจารย์ตอบว่า "พ่อซิวก ถ้าเช่นนั้น เธอจงถือเสียมแล้วเที่ยวไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลา ในระยะ ๑ โยชน์ พบสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยากก็จงนำมาด้วย"

ซิวกโกมารภักจับคำของอาจารย์แล้วถือเสียมเดินไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์ ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างเดียว จึงกลับมาหาอาจารย์ กราบเรียนว่า "ท่านอาจารย์ ผมเดินไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์แล้ว ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างหนึ่ง" อาจารย์จึงบอกว่า "พ่อซิวก เธอเรียนจบแล้ว ความรู้เท่านี้พอครองชีพได้"⁴

ข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นอะไร ? สิ่งที่เราได้เห็นก็คือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งหลาย นั้น เป็นแหล่งของยารักษาโรคนานาชนิด ซึ่งถือเป็นเรื่องที่มีคุณค่าต่อมนุษยชาติมหาศาล เมื่อสำรวจดูโดยละเอียดแล้วจะพบว่า ต้นไม้ใบหญ้า เถาวัลย์ พืชพันธุ์นานาชนิด หรือเห็ดที่งอกจากดิน ทั้งหมดมีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรคได้

สภาพแวดล้อมของสถานที่ทั่วไป

ข้อมูลซึ่งแสดงสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีให้เห็นในหลายคัมภีร์และมีเป็นจำนวนมาก ตอนที่เห็นได้ชัดคือ ข้อความพรรณนาสภาพแวดล้อมอาศรมของพระเวสสันดร ณ เขิงเขาคันธมาทน์ มีความสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติหลากหลายชนิด ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทำให้บรรยากาศร่มรื่นเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่จิตใจ ซึ่งยากจะหาสถานที่แห่งใดในโลกมีความสมบูรณ์เทียบเท่า สภาพแวดล้อมเท่าที่ปรากฏในเรื่องนี้ สามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้⁵

๑. ต้นไม้ผล

ในบริเวณอาศรมสถานนั้น มีไม้มะม่วง มะขวิด ขนุน ไม้รัง ชมพู สมอพิเภก สมอไทย มะขามป้อม โปธิ และพุทรา ทั้งมะพลับทอง ไทร มะขวิด มะขางหวาน และมะเดื่อ มีผลสุกแดงปลั่งอยู่ในที่ต่ำ หมูไม้ที่มองเห็น ณ เขิงเขาปาเวตตะ ผลอุน่ ผลจันทน์มีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง รวงผึ้งที่ปราศจากตัวผึ้ง คนเอื้อมมือนำมาบริโภคได้เองในอาศรมนั้น ต้นมะม่วงบางต้นก็มีผลดอกออกช่อแย้มบาน บางต้นก็มีดอกและใบร่วงหล่น ผลผลิตดาษดื่น บางผลดิบ บางผลสุก ผลมะม่วงทั้งดิบและสุกมีสีคล้ายหลังกบ

๒. ต้นไม้ดอก

ในบริเวณอาศรมนั้น มีหมูไม้มานานาพันธุ์ คือ ไม้โมกมัน โกศสะค่าน แคล้อย บุนนาค บุนนาคเขา และไม้ซึก มีดอกบานสะพรั่ง อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้น มีต้นราชพฤกษ์ มะเกลือ กฤษณา รักดำ ไทรใหญ่ หงอนไก่ และประดู่เป็นอันมาก มีดอกบานสะพรั่ง ในบริเวณอาศรมนั้น มีไม้โมกหลวง ไม้สน ไม้กระพุ่ม ไม้ช่อ ไม้ตะแบก ไม้สีเสียด และไม้รัง ล้วนมีดอกบานสะพรั่ง เป็นพุ่มเหมือนลอมฟาง

⁴ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๙/๑๘๑-๑๘๒.

⁵ สรุปรสาระสำคัญจาก ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๗๖-๒๐๘๖/๔๙๒-๕๐๗.

ต้นซีก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไป ต้นคนที่สอ ต้นคนที่ ต้นคนที่เขมา และต้นประดู่ ขึ้นอยู่กับใกล้
สระมุจลินท์นั้น มีดอกบานสะพรั่ง ต้นมะค่าไก่ ไผ่มะขาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด วรรณิการิ และชบา
ผลิดอกบานสะพรั่ง ต้นรูกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้นทองกวาว ต่างก็ผลิดอกออกช่อและ
ยอดแดงระเรื่อ ไผ่มะริน ตีนเป็ด กล้าน ต้นคำฝอย นมแมว คนทา ประดู่ลาย และสลอด ผลิดอก
บานสะพรั่ง ต้นมะไฟ ต้นจิว ช่างनाव พุดขาว กฤษณา โภศเขมา และโศศสอ ผลิดอกบานสะพรั่ง

กลิ่นดอกราชพฤกษ์นั้นหอมอบอวลอยู่ได้กึ่งเดือน ไผ่ระเหยหาย ดอกอัญชันเขียว อัญชันขาว
และกลุ่มแดง มีดอกบานสะพรั่ง ป่านั้นดาดดาชไปด้วยยอบเขยและแมงลัก

๓. สระโบกขรณี พืชน้ำ และสัตว์น้ำ

ในที่ที่ไม่ไกลจากอาศรมนั้น มีสระโบกขรณี ณ ภูมิภาคอันนารินทร์มย์ ดาดดาชไปด้วยดอกปทุมและ
ดอกอุบล เหมือนสระโบกขรณีที่อยู่ในอุทยานนันทวันของเหล่าเทวดา ในสระโบกขรณีนั้นมีอุบลอยู่ ๓ เหล่า
คือ อุบลเขียว อุบลขาว และอุบลแดง งามตระการตามากมาย มีน้ำใสสะอาดมองเห็นฝูงปลา เต่า และปู
เป็นจำนวนมากที่กำลังว่ายน้ำไปมาเป็นกลุ่ม อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น มีปลาแหวกว่ายอยู่ในน้ำมากชนิด
คือ ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลาดุก จระเข้ ปลามังกร ปลาภา

๔. สัตว์ปีก

อนึ่ง ที่ใกล้อาศรมนี้ มีฝูงนกจำนวนมากที่มีสีต่างๆ กัน ต่างก็บันเทิงใจอยู่กับคู่ของตน กูร์ร้องประชัน
เสียงกันและกัน ยังมีฝูงนกอีก ๔ ฝูงอาศัยอยู่ใกล้สระโบกขรณี คือ ฝูงนกนันทิกา ฝูงนกชิวปุตตา ฝูงนก
ปุตตาปิยาจโน ฝูงนกปิยปุตตาปิยานันทา เสียงนกนทานาชนิด ที่จับอยู่บนกิ่งไม้ดูจดังเสียงทิพยสังคีต
คือ นกโพระดก นกตุเหว่า ส่งเสียงขันคูคูร้อง บินซวกไขวไปมาจากต้นหนึ่งไปยังอีกต้นหนึ่ง อนึ่งในป่านั้น
มีนกกะปูด ไก่ป่า นกหัสติลิงค์ ร้าร้องคูขันหากันและกัน นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกต้อยตีวิด
นกกระเรียน เหยี่ยวดำ เหยี่ยวแดง นกช่อนหอย นกพริก นกคืบแค นกแขวก นกกด นกกระเต็นใหญ่ นกคุ้ม
นกกระทา นกกระทง นกกระทจอก นกกระทจาบ นกกระเต็นน้อย นกกางเขน นกการเวก นกแอนลม
นกเงือก นกออก สระมุจลินท์เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนทานาชนิด กูร์ร้องขานขันด้วยเสียงต่าง ๆ กัน

๕. สัตว์สี่เท้า

อนึ่ง ในป่านั้น มีสัตว์หลากหลายชนิด คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์ฉินหน้าดุจพา ช้างพัง ช้างพลาย
เนื้อทราย เนื้อพาน ละมั่ง และอีเห็น สุนัขจิ้งจอก หมาใน บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิงจุ่น
ณ ที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น มีกวาง กระทิง หมู วัวป่า แรด หมู พังพอน และงูเห่าเป็นจำนวนมาก

สภาพแวดล้อมของอาราม (วัด)

ถามว่า "สภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาซึ่งควรเป็นที่ตั้งของวัดเป็นอย่างไร ?" ครั้งหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสาร
พระราชอาแห่งแคว้นมคธ ทรงสดับพระธรรมเทศนาอนุப்புพิกถาและอริยสัจ ๔ ทรงบรรลุโสดาบัน กราบทูล

นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้ไปฉันภัตตาหารที่พระราชานิเวศน์ เมื่อพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงดำริว่า "พระพุทธเจ้าควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก การคมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพลาวัน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำกรรมลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้นอย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข"

เมื่อทรงดำริอย่างนี้แล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ได้น้อมถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระพุทธเจ้า เพื่อทำเป็นวัด คำว่า "เวฬุวัน" แปลว่า สวนไผ่ อุทยานนี้ตั้งอยู่ใกล้เชิงเขาเวภาระ ซึ่งเป็นหนึ่งในภูเขาสำคัญ ๕ ลูก ประกอบด้วย ๑. คิชฌกูฏ ๒. การกฏ ๓. เวปุลละ ๔. เวภาระ และ ๕. อิลิคิลิ ที่สำคัญคืออุทยานเวฬุวัน อยู่บนริมฝั่งแม่น้ำสรัสวดี

เวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา เดิมเป็นพระราชอุทยาน⁶ ของพระเจ้าพิมพิสาร จึงอุดมสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ มีความงดงามน่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง เมื่อยกฐานะเป็นวัดแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงภูมิใจมาก ทรงถือว่าดินแดนอันรุ่งเรืองไปด้วยรัศมีแห่งธรรมนี้จะเป็แหล่งพักใจของชาวพุทธทั่วไป ในขณะที่พระนางเขมาอัครมเหสีของพระองค์ ไม่เคยเสด็จไปวัดเวฬุวันเลยและไม่ประสงค์จะเสด็จไป วันหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารประสงค์จะให้พระนางเขมาเสด็จไปเวฬุวัน จึงรับสั่งให้กวี (นักกลอน) แต่งบทประพันธ์สรรเสริญเวฬุวัน ดังนี้

ผู้ใดมิได้เห็นมหาเวฬุวันอันน่ารื่นรมย์ เป็นสถานที่ประทับของพระสุตและเหล่าอริยสาวก ผู้นั้นชื่อว่ามิได้เห็นสวนนันทวัน (ของท้าวอมรินทรสีกกเทวราช) ส่วนผู้ใดได้เห็นมหาเวฬุวันซึ่งถือเป็นสวนนันทวันที่น่าเพลิดเพลินของมนุษย์ ผู้นั้นชื่อว่าได้เห็นสวนนันทวันของท้าวอมรินทรสีกกเทวราช พวกทวยเทพพากันถึงสวนนันทวันมายังโลกมนุษย์ เพื่อชื่นชมมหาเวฬุวันอันน่ารื่นรมย์ เพลินชมกันอย่างไม่รู้เบื่อ มหาเวฬุวันเกิดขึ้นด้วยบุญของพระราชา งามสง่าด้วยพุทธานุภาพของพระศาสดา ใครเล่าจักพรรณนาความงามนั้นให้ครบถ้วนได้

อีกกรณีหนึ่ง เป็นเรื่องการสร้างวัดเชตวันในสมัยพุทธกาลเช่นกัน เดิมทีสถานที่ตั้งของวัดเชตวันนี้เป็นอุทยานของเจ้าเซต ต่อมาอนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ซื้อมาเพื่อดำเนินการสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นที่พักจำพรรษาของภิกษุสงฆ์ ในการดำเนินการก่อสร้างนั้น ได้มีการวางแผนอย่างดี เพื่อให้เป็นที่รื่นรมย์ (เป็นอาราม) ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจสำหรับภิกษุสงฆ์และประชาชนทั่วไป มีการสร้างวิหารไว้หลายหลัง สร้างที่หย่อนใจ ชุ่มประตุ ศาลาหอนัน สถานที่จงกรม บ่อน้ำ ศาลากลางน้ำ สระโบกขรณี

⁶ คำว่า "อุทยาน" เป็นภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีว่า "อุทยาน" แปลว่า สถานที่ซึ่งคนทั้งหลายแหงนชม (ดอกไม้และผลไม้เป็นต้น) เดินไป หมายถึง สวนหลวงที่เป็นสาธารณะ สวนสาธารณะที่ทางการบ้านเมืองจัดดูแลให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน มีการจัดแต่งโดยปลูกต้นไม้ใหญ่เล็ก ไม้ดอกไม้ประดับ

มณฑป เป็นต้น⁷ มีข้อความพรรณนาสภาพแวดล้อมของวัดเซตวันไว้ตอนหนึ่งว่า

อนาถบิณฑิกเศรษฐีนั้นให้สร้างวิหารอันเป็นที่รื่นรมย์ใจ ในภูมิภาคอันน่า
รื่นรมย์ ด้วยการบริจาคเงิน ๑๘ โกฎิ (๑๘๐ ล้าน) ให้สร้างพระคันธกุฎิ⁸
เพื่อพระทศพลตรงกลาง ศาลารายและปะรำเป็นต้น สร้างสระโบกขรณี
(สระบัว) ที่จรงกรม ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ในอาวาสอันเป็นที่อยู่
แห่งหนึ่ง โดยแยกเป็นส่วนหนึ่งสำหรับพระมหาเถระ ๘๐ รูป รายล้อม
พระคันธกุฎิของพระพุทธเจ้า

ในวัดพระเซตวันนั้น นอกจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันน่ารื่นรมย์อื่น ๆ แล้ว ยังมีสถานที่ซึ่ง
ถือว่าเป็นแหล่งจรรโลงใจให้เกิดศรัทธา และก่อให้เกิดทัศนานุตรริยะเมื่อได้มองดู เรียกว่า “มหาเคหะ”
(แปลว่า เรือนใหญ่) ๔ หลัง คือ ๑. กเรฎิกุฎิ ๒. โกสัมพกุฎิ ๓. คันธกุฎิ ๔. สลหาคาร ในมหาเคหะ ๔ หลัง
พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสร้างสลหาคาร ส่วนอีก ๓ หลังนอกนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้สร้าง⁹
กรณีของวัดเวฬุวันและวัดเซตวันเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาของวัด
เป็นอย่างไร และเป็นหลักฐานยืนยันถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสภาพแวดล้อม
เชิงนิเวศวิทยาได้เป็นอย่างดี

วัดในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน นิยมใช้คำว่า “อาราม” ต่อท้ายชื่อวัด
เช่น เวฬุวนาราม (เวฬุวน+อาราม) เขตวนาราม (เขตวน+อาราม) โฆสิตาราม (โฆสิต+อาราม) นิโครธาราม
(นิโครธ+อาราม) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม (วัดเบญจมบพิตรดุสิตวน+อาราม)

คำว่า “อาราม” แปลว่า สวนเป็นที่รื่นรมย์ ปัจจุบันหมายถึง “วัด” เหตุที่ท่านนิยมใช้คำว่า “อาราม”
ต่อท้ายชื่อวัดก็เพราะว่า ในครั้งอดีตนับแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา สถานที่ตั้งของวัดส่วนมาก เดิมเคยเป็น
อุทยานของเศรษฐีคหบดีบ้าง เป็นพระราชอุทยานของพระราชามหากษัตริย์บ้าง ต่อมาได้รับการยกฐานะ
ขึ้นเป็นวัด ธรรมดาว่าอุทยานทั้งหลายย่อมมีความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ มีต้นไม้
ใบหญ้า มีแม่น้ำลำธาร มีดอกไม้ธูปเทียนพรรณเป็นต้น ข้อนี้เป็นธรรมชาติหรือลักษณะของอุทยานอยู่แล้ว
เมื่อได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นวัด ยิ่งจะได้รับการพัฒนาให้มีความสงบร่มเย็นเพิ่มขึ้นไปอีก จึงเรียกว่า
“อาราม” แปลว่า สวนเป็นที่รื่นรมย์ดังกล่าว

⁷ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๗-๑๑๘.

⁸ คำว่า “คันธกุฎิ” แปลว่า กระถ่อมที่อบวลด้วยกลิ่นหอม หมายถึงที่พักของนักบวช ในที่นี้หมายถึงกุฎิที่พักของ
พระพุทธเจ้า บางทีเรียกว่า “มหาคันธกุฎิ” เพราะมีความสำคัญเป็นพิเศษ มีความอลังการ

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐-๔๘.

สภาพแวดล้อมของสถานที่ปฏิบัติธรรม

มีหลักฐานแสดงว่า การปฏิบัติธรรมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง เมื่อผู้คนประสงค์จะหามุมสงบปฏิบัติธรรมบำเพ็ญกรรมฐาน มักนึกถึงป่า ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร ตัวอย่างเช่นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการและวิธีการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ในวิธีการปฏิบัติสติปัฏฐานประเภทกายานุปัสสนา พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า"¹⁰ และยังมีอีกหลายกรณีที่มีลักษณะเหมือนกันนี้ เช่น เรื่อง "จุดงค์"¹¹ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาสัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงกำหนดแนวปฏิบัติสำหรับขัดเกลากิเลสไว้ให้ภิกษุสงฆ์ถือปฏิบัติเฉพาะประเด็นที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาโดยตรง ได้แก่

จุดงค์ข้อที่ ๘ อารัญญิกังคะ แปลว่า องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร หมายถึง หลักของภิกษุถือปฏิบัติ โดยไม่อยู่ในที่เสนาสนะ (ที่นั่งที่นอน) ใกล้บ้าน แต่อยู่ห่างจากบ้านอย่างน้อย ๒๕ เส้น สาเหตุที่กำหนดให้ผู้ประสงค์จะขัดเกลากิเลสต้องอยู่ในป่าก็ด้วยเหตุว่า ป่าคือสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาที่เอื้ออำนวยแก่การขัดเกลากิเลส ทำให้จิตใจเป็นสมาธิมั่นคง อันตรายจากกามารมณ์ไม่มารบกวนจิตใจ หายสะดุ้งกลัว ละความเยื่อใยในชีวิตได้ มีโอกาสสัมผัสลงรสอันเกิดจากความสด (วิเวก)

จุดงค์ข้อที่ ๙ รุกขมุลิกังคะ แปลว่า องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร หมายถึง หลักของภิกษุผู้ถือปฏิบัติโดยอยู่โคนไม้ ไม่อยู่ในที่มุงบัง

จุดงค์ข้อที่ ๑๑ โสสานิกังคะ แปลว่า องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร หมายถึง หลักของภิกษุผู้ถือปฏิบัติโดยอยู่แรมคืนในป่าช้าเป็นประจำ

มีเกณฑ์สำหรับพิจารณาว่า สถานที่ใดเหมาะหรือไม่เหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม ข้อมูลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุไว้ชัดเจนว่า สถานที่ปฏิบัติซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิควรเป็นที่แห่งเดียวกับที่อาจารย์สอนอาศัยอยู่ แต่ถ้าไม่สะดวกด้วยเหตุใด ๆ ควรไปหาสถานที่เหมาะแก่การปฏิบัติ **โดยเว้นสถานที่ที่มีข้อเสีย ๑๔ ประการ** ดังนี้ ๑. ที่ใหญ่มีคนอยู่มาก ๒. ที่ใหม่ ๓. ที่เก่าเกินไป ๔. ที่ติดทางเดิน ๕. ที่มีสระหิน ๖. ที่มีสวนผัก ๗. ที่มีไม้ดอก ๘. ที่มีไม้ผล ๙. ที่มีคนไปมามาก ๑๐. ที่ติดเมือง ๑๑. ที่ติดป่าไม้ ๑๒. ที่ติดที่นา ๑๓. ที่มีคนไม่ถูกกันอยู่อาศัยร่วมกัน ๑๔. ที่ติดทำน้ำท่าบ่อ ๑๕. ที่อยู่ห่างไกลในชนบท ๑๖. ที่ติดพรมแดน ๑๗. ที่ไม่เป็นสัปปายะ ๑๘. ที่ที่หากัลยาณมิตรไม่ได้ จะเห็นว่า สถานที่ที่มีข้อเสียเหล่านี้ส่วนมาก ล้วนตั้งอยู่ในตำแหน่งที่อาจมีการทำลายสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาทั้งสิ้น เช่น สถานที่ใหญ่มีคนอยู่มาก ที่ติดเมือง ที่ติดที่นา

¹⁰ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

¹¹ คำว่า "จุดงค์" แปลว่า องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส มีทั้งหมด ๑๓ ข้อ ผู้สนใจดูรายละเอียดได้ในมหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิธรรมคถา แปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๐-๑๘๐.

ผู้จะปฏิบัติกรรมฐานควรเลือกหาสถานที่ที่มีองค์ประกอบ ๕ ประการดังนี้ ๑. ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก ไปมาสะดวก ๒. กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่อีกทึบ ๓. ปราศจากการรบกวนของเหลือบยุง ลมแดด สัตว์เสือกกลาน ๔. เมื่ออยู่ที่นั่นไม่ขัดสนปัจจัยสี่ ๕. มีพระเถระผู้เป็นพหูสูต ซึ่งจะสามารถเข้าไปสอบถามข้อสงสัยได้¹²

ท่าที่ที่เอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อม

ต้นไม้ไม่มีชีวิตจิตใจ (ตามความเข้าใจของพวกเรา) แต่ก็มีหลักธรรมเพื่อการดำรงอยู่เหมือนมนุษย์ เป็นวิถีแห่งต้นไม้ เรียกว่า “รุกขธรรม-ธรรมสำหรับต้นไม้” ดังที่พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่เหล่าเทวดา ตอนหนึ่งว่า “ญาติยิ่งมามากยิ่งดี แม้อันไม้ที่เกิดในป่ายังมีมากยิ่งดี ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะใหญ่โต ลมย่อมพัดให้หักโค่นได้”¹³ การที่พระพุทธศาสนากล่าวถึงธรรมสำหรับต้นไม้ไว้อย่างนี้แสดงนัยสำคัญอะไรบางอย่าง ต้นไม้ย่อมมีธรรมชาติของตนเองหรือมีวิถีทางเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การเติบโต การตายแล้วย้อนกลับไปสู่การเกิด การเติบโต การตายเป็นวัฏจักรเหมือนกับชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลาย

ด้วยเหตุนี้ ข้อมูลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์เอื้อเพื่อต่อพืชพันธุ์ทั้งหลาย กรณีที่พระพุทธเจ้าทรงให้ภิกษุสงฆ์ต้องเข้าอยู่จำพรรษาคือให้อยู่ประจำที่ตลอด ๓ เดือนของฤดูฝน เมื่อวิเคราะหฺ์ดูอย่างละเอียดแล้ว จะพบประเด็นเกี่ยวกับความเอื้อเพื่อต่อธรรมชาติเป็นประเด็นสำคัญที่สุด ด้วยเหตุว่า ฤดูฝนนั้น เป็นเวลาที่พืชพันธุ์ ต้นไม้ใบหญ้า เถาวัลย์ทั้งหลายกำลังแตกหน่อกิ่งก้านสาขา สัตว์เล็กสัตว์น้อยทั้งหลายแพร่พันธุ์ขยายประชากร การที่ภิกษุสงฆ์เที่ยวสัญจรไปตามป่าเขาลำเนาไพร อาจไปกระทบ หักกรากกิ่งไม้ใบหญ้า เหยียบหน่ออ่อนของพืช หรือสัตว์เล็กน้อยโดยไม่ได้ตั้งใจก็ได้ ดังปรากฏตามคำดำหนิของคนที่หลายตอนหนึ่งว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงได้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำดินชาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็ก ๆ จำนวนมาก ให้ถึงความวอดวายแล้ว?” ดังนั้น พระพุทธองค์จึงประสงค์ให้ภิกษุสงฆ์อยู่ประจำที่ตลอด ๓ เดือนฤดูฝน¹⁴ ในบทบัญญัติอันเป็นวินัยของภิกษุสงฆ์ มีอยู่อย่างน้อย ๒ หมวดที่ว่าด้วยความเอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น ภูตคามวรรค¹⁵ มีข้อความแสดงความเอื้อเพื่อดังนี้

¹² อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗-๑๘.

¹³ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

¹⁴ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๘๒.

¹⁵ คำว่า “ภูตคาม” หมายถึง ของเขียวหรือพืชพรรณอันเป็นอยู่กับที่ มี ๕ ชนิดคือ ๑. พืชจากเหง้า เช่น ขมิ้น ขิง ๒. พืชเกิดจากต้น เช่น ต้นไทร ต้นมะเดื่อ ๓. พืชเกิดจากข้อหรือตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ ๔. พืชเกิดจากยอด เช่น ผักบุ้ง แมงลัก ๕. พืชเกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว ข้าว

ห้ามมิให้ภิกษุพราก (ตัดหรือเด็ด) ภูตคาม ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (ศีลขาดเพราะถือวาละเมิดสิกขาบทหรือศีลข้อนี้) ดังข้อความในภูตคามสิกขาบทที่ ๑ ว่า "ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากภูตคาม"¹⁶

ห้ามมิให้ภิกษุใช้น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่รดหญ้าหรือดิน ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังข้อความในสัปปาณสิกขาบทที่ ๑๐ ว่า "ภิกษุใดรู้ยู่หรือน้ำมีสิ่งมีชีวิต รดหรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์"¹⁷

ในหมวดเสขยัตถ์¹⁸ มีข้อความแสดงความเอื้อเฟื้อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยห้ามมิให้ภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว น้ำ ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ดังข้อความในสิกขาบทเหล่านี้ดังนี้

"พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นใช้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว"

"พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ"

"พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นใช้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ"

อีกตอนหนึ่ง มีพุทธภาษิตที่แสดงถึงความเอื้อเฟื้อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติว่า "บุคคลหนึ่งหรือนอนได้ร่มเงาของตนไม้ใด ไม่พึงหักราญกิ่งก้านของตนไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรคือคนเลว"¹⁹

แม้พวกเราจะคิดว่า ต้นไม้ใบหญ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ แต่ควรแสดงความกตัญญูรู้คุณของตนไม้นั้น เหมือนดังที่นกแขกเต้ารู้คุณของตนที่ครั้งหนึ่งตนได้อาศัยดอกผลเป็นอาหาร ครั้งหนึ่ง เมื่อทำวสัฏฐะถามว่า "หมู่ต้นไม้มีใบเขียวชอุ่ม มีผลดาดชื่น มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำไมหนอ ใจของนกแขกเต้าจึงยินดีต้นไม้แห่งนี้เป็นโพรงไม่สร้างซา"

นกแขกเต้าตอบว่า "ผลของต้นไม้นี้ ข้าพเจ้าอาศัยกินอยู่หลายปี แม้ไม่มีผล ข้าพเจ้ารู้แล้ว แต่ก็ยังรักษาไม้ตรึ้นไว้เหมือนเดิม นกเหล่าใดต้องการผลไม้จึงคบหา รู้ว่าไม่มีผลก็ละทิ้งต้นไม้ขึ้นไป นกเหล่านั้นเป็นพวกเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตน โง่เขลา เป็นผู้ทำลายพวกพ้อง"²⁰

¹⁶ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

¹⁷ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๐/๓๑๔.

¹⁸ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๒-๖๕๔/๗๓๒-๗๓๔.

¹⁹ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๖๙/๒๙๘.

²⁰ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๐-๓๓/๓๐๕-๓๐๖.

ความสรุป :

พระพุทธศาสนาบันทึกข้อความเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา
ไว้ในคัมภีร์เป็นจำนวนมากเพื่อแสดงความเชื่อมโยงระหว่าง
มนุษย์กับสรรพสิ่งในธรรมชาติตามกรอบทฤษฎีปัจจุสมุปบาท

ข้อความจำนวนมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา พร้อมกันนั้น
ก็มีข้อความแสดงความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตมนุษย์ และสัตว์โลกประเภทอื่น ๆ ในทุกมิติ ถ้ามองว่า ข้อนี้มีนัย
สำคัญอย่างไร ?

“ปัจจุสมุปบาท” แปลว่า การเกิดขึ้นโดยอาศัยกัน มีหลักการโดยสรุปว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ” ปัจจุสมุปบาทถือเป็น
ทฤษฎีสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะทฤษฎีนี้เองทำให้ความเชื่อแบบ “บุพเพทวารท อิสรนิมมานวาท
และอเหตุอปัจจยวาท”²¹ ลดความเข้มข้นลงไป จากทฤษฎีปัจจุสมุปบาท ทำให้เข้าใจชัดขึ้นว่า สรรพสิ่ง
มีความสัมพันธ์กันเชิงเหตุผลในแนวราบและเป็นไปแบบ ๒ ทิศทาง

พระพุทธศาสนาแสดงโลกไว้ ๓ ประเภท คือ

โลก ๓ ประเภทที่ ๑ : สังขารโลก โลกคือสังขาร ได้แก่สภาวะธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุ
ปัจจัย สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ และโอกาสโลก โลกอันกำหนดด้วยโอกาส โลกอันมีในอวกาศ หมายถึง
จักรวาล

โลก ๓ ประเภทที่ ๒ : มนุษยโลก โลกคือหมู่มนุษย์ เทวโลก โลกคือหมู่เทพ หมายถึงสวรรค์ชั้น
กามาวจร ๖ ชั้น และพรหมโลก โลกคือหมู่พรหม หมายถึงสวรรค์ชั้นพรหม

โลก ๓ ประเภทที่ ๓ : กามโลก โลกของสัตว์ที่ยังเสวยกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕
หมายถึงอบาย ๔ มนุษยโลกและกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น รูปโลก โลกของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน หมายถึง
อรุปรหม ๑๖ ชั้น และอรุปรโลก โลกของสัตว์ผู้เข้าถึงอรุปรฌาน หมายถึง อรุปรหม ๔ ชั้น

ทุกอย่างทั้งหมดที่กล่าวมา มีความเชื่อมโยงกันทั้งด้านกายภาพและจิตภาพ (หรือทั้งด้านรูปธรรม
และนามธรรม) สรรพสิ่งมีความสัมพันธ์กันเชิงเหตุผลแบบ ๒ ทิศทาง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปโดยเป็นเหตุ
ปัจจัยแก่กันและกัน สรรพสิ่งทะลุมิติถึงกันได้ ชาวพุทธเชื่อว่า หมู่สัตว์ที่อยู่ในภพภูมิต่าง ๆ รวมทั้ง
สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สามารถทะลุมิติถึงกันได้ เมื่อทำคุณงามความดีบางอย่างเสร็จสิ้นแล้ว จึงนิยม
แผ่เมตตาแก่กันและกันทั้งโดยเจาะและไม่เจาะจงว่า “ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตาย

²¹ คำว่า “บุพเพทวารท หรือบุพเพทเหตุวาท” หมายถึงลัทธิที่เชื่อว่า สุขทุกข์ทั้งปวง เป็นเพราะกรรมเก่า คำว่า
“อิสรนิมมานวาท” หมายถึงลัทธิที่เชื่อว่า สุขทุกข์ทั้งปวง เป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้เป็นใหญ่ คำว่า “อเหตุอปัจจยวาท”
หมายถึงลัทธิที่เชื่อว่า สุขทุกข์ทั้งปวง เป็นไปสุดแต่โชคชะตาลอย ๆ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ลัทธิทั้ง ๓ นี้ถือว่า สรรพสิ่ง
มีความสัมพันธ์เชิงเหตุผลเหมือนกัน แต่เป็นความสัมพันธ์แบบแนวตั้งหรือแนวดิ่งและเป็นไปแบบทิศทางเดียว

ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีเวรต่อกันและกัน อย่าได้พยาบาทปองร้ายซึ่งกันและกันเลย อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย จงมีความสุขกายสุขใจ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” สัตว์ทุกกำเนิดอาศัยกันและกัน มนุษย์กับต้นไม้ใบหญ้าอาศัยกันและกัน สัตว์ปีกกับสัตว์สี่เท้าอาศัยกันและกัน สัตว์บกกับสัตว์น้ำอาศัยกันและกัน มนุษย์กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเช่นลมฟ้าอากาศอาศัยกันและกัน

เวลาเราพูดถึงเมืองที่ทันสมัยเจริญก้าวหน้าด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ เรามักนึกถึงตึกสูง สำนักงานที่ทันสมัย ถนนหนทางกว้างสวยงาม รถยนต์วิ่งกันไปมา ผู้คนพลุกพล่าน ซึ่งทุกอย่างที่กล่าวมาล้วนเป็นการสร้างสรรค์ด้วยเทคโนโลยี แต่ข้อมูลในคัมภีร์พระพุทธศาสนากลับแสดงให้เห็นลักษณะของเมืองที่ทันสมัยในทิศทางตรงกันข้าม ขอให้ดูกรุงเวสาลีเป็นตัวอย่าง กรุงเวสาลีนี้ถือเป็นต้นแบบของเมืองที่ทันสมัยเจริญก้าวหน้าในยุคนั้น มีบทพรรณนาว่า²² “กรุงเวสาลีที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมากมีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ หลัง เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี (สระบัว) ๗,๗๐๗” ข้อมูลนี้เป็นหลักฐานยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า สภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ในโลกนี้ ไม่ว่าจะยุคอดีตหรือปัจจุบัน

มนุษย์อยู่ในโลกนี้แต่เพียงผู้เดียวไม่ได้ ช้างม้าวัวควายก็อยู่ในโลกแต่เพียงผู้เดียวไม่ได้ นกหูกงูตะขาบอยู่ในโลกนี้แต่เพียงผู้เดียวก็ไม่ได้ ต้นไม้ใบหญ้า แม่น้ำภูเขาเท้านั้นที่อยู่ในโลกนี้แต่เพียงสิ่งเดียวก็ไม่ได้ ทุกผู้ทุกตัวตนและทุกสิ่งทุกอย่างต้องอาศัยกันและกันเพื่อการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น

- เกื้อหนุน สร้างสรรค์ ดูแลรักษา เลี้ยงดูกันให้เกิดมีขึ้น ให้ตั้งอยู่ได้
- เป็นอาหารของกันและกันเพื่อให้วัฏจักรของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปอยู่ในความสมดุล
- ขัดแย้ง ต่อสู้ เบียดเสียด เบียดเบียนกัน เพื่อให้เกิดวิวัฒนาการไปสู่สิ่งใหม่ ๆ

ข้อมูลเชิงนิเวศวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงไม่ใช่เป็นเพียงบันทึกเพื่อการศึกษาแล้วจบเท่านั้น แต่เป็นความพยายามของปราชญ์โบราณที่จะแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ซึ่งมักจะถือว่าตัวเองเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งในจักรวาลนั้น จำเป็นต้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา ชีวิตจึงจะดำเนินต่อไปโดยไม่มีปัญหา ทำยที่สุดแล้วมนุษย์จะอาศัยเพียงวัตถุสิ่งของที่เป็นผลผลิตด้านเทคโนโลยีเท่านั้นเพื่อการดำรงชีพ โดยไม่อาศัยสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาอื่น ๆ คงไม่ได้ ปัญหาความทุกข์ยากมากมายของมนุษย์อันเป็นเกิดจากภัยธรรมชาติในปัจจุบัน นักหนาสาหัสเกินกว่าภูมิปัญญาของมนุษยชาติจะแก้ไขได้ เป็นเรื่องยืนยันว่า “นี่คือผลของการที่มนุษย์ได้ตัดความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ” ทั้ง ๆ ที่ เป็นความสัมพันธ์โดยธรรมชาติ ไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการสรรค์สร้างของใคร ที่สุดของที่สุดแล้ว ในสากลจักรวาลนี้ ธรรมชาติเท่านั้นที่อยู่ได้ ในขณะที่มนุษย์จะอยู่ไม่ได้

²² วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙.